

Філософія

УДК 1:316.32:019.5

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.20034489>

Криза довіри у цифровому суспільстві: концептуальний вимір проблеми

Розова Тамара Вікторівна,

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка», Україна

<https://orcid.org/0000-0002-5168-425X>

Белий Тимур Миколайович,

аспірант кафедри культурології та філософії культури

Національного університету «Одеська політехніка», Україна

<https://orcid.org//0009-0005-2411-6109>

Прийнято: 18.04.2026 | Опубліковано: 30.04.2026

***Анотація.** Актуальність обраної проблеми полягає у дослідженні феномену кризи довіри у сучасному соціумі XXI століття; у необхідності проаналізувати процес трансформації феномену довіри під впливом цифрових технологій та алгоритмічної медіації соціальних відносин; у потребі розробити міждисциплінарний характер проблеми, поєднуючи екзистенційну феноменологію, соціальну філософію та філософію техніки.*

***Мета дослідження** – окреслити концептуальні контури проблеми кризи довіри у сучасному соціумі. Задля досягнення мети вирішені наступні завдання: здійснено екзистенційно-феноменологічний аналіз трансформації*

довіри в цифровому суспільстві; обґрунтовано тезу про те, що сучасна криза довіри є не просто кількісним зменшенням довіри до соціальних інститутів, а якісною ерозією екзистенційної довіри, руйнуванням відношення відкритості до Іншого.

Результати дослідження. У результаті проведеного дослідження було розглянуто довіру як екзистенціал людського буття, вкорінений у інтерсуб'єктивних відносинах Я–Ти (М. Бубер), у відчутті захищеності (О. Ф. Больнов) та в комунікативній відкритості екзистенції (К. Ясперс). Показано, що системне розрізнення «довіри» та «впевненості» (Н. Луман) набуває нової гостроти у цифровому суспільстві, де алгоритми замінюють особистісний контакт інструментальним розрахунком. Аналізується перехід від кризи довіри доби Модерну (А. Селігман) до якісно нової форми – ерозії екзистенційної довіри, при якій руйнується не лише впевненість у соціальних інститутах, а й сама здатність суб'єкта до особистісного ставлення до Іншого. Обґрунтовується, що подолання цієї кризи потребує відновлення комунікативної раціональності (Ю. Габермас) та актуалізації філософії надії (Е. Блох) як онтологічного проєкту відкритості до майбутнього. Стаття має міждисциплінарний характер, поєднуючи екзистенційну феноменологію, соціальну філософію та філософію техніки.

Висновки. Узагальнення наукових підходів і теоретичних концепцій надає можливість прийти до наступних висновків. Проведений аналіз дозволяє сформулювати кілька основних положень. Отже, довіра, як відмічали мислителі ХХ століття, є екзистенціалом людського буття, а не лише соціальним механізмом або психологічною установкою. З точки зору філософської антропології, вона конститує базову захищеність буття-у-світі, уможливлює діалогічну зустріч з Іншим та є умовою екзистенційної комунікації. Цифрове суспільство породжує якісно нову форму кризи довіри – це ерозія екзистенційної довіри, що відрізняється від інституційної кризи

доби Модерну. Алгоритмічна медіація систематично підмінє «Я–Ти» відношення на відношення «Я–Воно», що створює «довіру без суб'єкта» та вносить онтологічну непрозорість у структуру соціальних відносин сучасного соціуму.

Таким чином, подолання ерозії екзистенційної довіри потребує не лише інституційних реформ, які базуються на прозорості алгоритмів, регулюванні штучного інтелекту, а й філософського відновлення умов для особистої інтерсуб'єктивності, комунікативної раціональності, онтології надії та практик діалогу «Я–Ти». Ключовим ресурсом протидії алгоритмічному детермінізму є філософія надії, оскільки саме вона утверджує онтологічну відкритість майбутнього та суб'єктність людини як агента нового на противагу редуції суб'єкта до об'єкта прогностичного моделювання.

Отже, окреслені контури проблеми поєднують екзистенційну феноменологію, соціальну філософію та філософію техніки у спільному проєкті осмислення довіри як фундаментальної умови людського співіснування, такої умови, яка потребує захисту та свідомого відтворення в добу штучного інтелекту, що загрожує зникненням довіри.

Ключові слова: довіра, екзистенціал, феноменологія, алгоритмічна медіація, інтерсуб'єктивність, криза, цифрове суспільство, Інший, комунікація, надія, майбутнє.

The crisis of trust in the digital society: a conceptual dimension of the problem

Tamara Rozova,

Doctor of Philosophical Science, Professor,

Head of the Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture

Odessa Polytechnic National University, Ukraine,

<https://orcid.org/0000-0002-5168-425X>

Тымур Бієлі,

Postgraduate Student,

Department of Cultural Studies and Philosophy of Culture,

Odesa Polytechnic National University, Ukraine

<https://orcid.org//0009-0005-2411-6109>

Abstract. *The relevance of the chosen problem lies in the study of the phenomenon of the crisis of trust in modern society of the 21st century; in the need to analyze the process of transformation of the phenomenon of trust under the influence of digital technologies and algorithmic mediation of social relations; in the need to develop the interdisciplinary nature of the problem, combining existential phenomenology, social philosophy and philosophy of technology.*

The purpose of the study is to outline the conceptual contours of the problem of the crisis of trust in modern society. To achieve the goal, the following tasks were solved: an existential-phenomenological analysis of the transformation of trust in a digital society was carried out; the thesis was substantiated that the modern crisis of trust is not just a quantitative decrease in trust in social institutions, but a qualitative erosion of existential trust, the destruction of the attitude of openness to the Other.

Research results. As a result of the research, trust was considered as an existential aspect of human existence, rooted in the intersubjective relations I–Thou (M. Buber), in the feeling of security (O. F. Bolnov) and in the communicative openness of existence (K. Jaspers). It is shown that the systemic distinction between “trust” and “confidence” (N. Luhmann) acquires new sharpness in the digital society, where algorithms replace personal contact with instrumental calculation. The transition from the crisis of trust of the Modern era (A. Seligman) to a qualitatively new form is analyzed – the erosion of existential trust, in which not only confidence in social institutions is destroyed, but also the very ability of the subject

to a personal attitude towards the Other. It is substantiated that overcoming this crisis requires the restoration of communicative rationality (Y. Habermas) and the actualization of the philosophy of hope (E. Bloch) as an ontological project of openness to the future. The article is interdisciplinary in nature, combining existential phenomenology, social philosophy and philosophy of technology.

Conclusions. *The generalization of scientific approaches and theoretical concepts makes it possible to come to the following conclusions. The analysis allows us to formulate several basic propositions. Thus, trust, as noted by thinkers of the 20th century, is an existential of human existence, and not just a social mechanism or psychological attitude. From the point of view of philosophical anthropology, it constitutes the basic security of being-in-the-world, enables a dialogical encounter with the Other and is a condition for existential communication. The digital society gives rise to a qualitatively new form of a crisis of trust - this is the erosion of existential trust, which differs from the institutional crisis of the Modern era. Algorithmic mediation systematically replaces the "I-Thou" relation with the "I-It" relation, which creates "trust without a subject" and introduces ontological opacity into the structure of social relations of modern society.*

Thus, overcoming the erosion of existential trust requires not only institutional reforms based on the transparency of algorithms, the regulation of artificial intelligence, but also the philosophical restoration of the conditions for personal intersubjectivity, communicative rationality, the ontology of hope, and the practices of "I-Thou" dialogue. The key resource for countering algorithmic determinism is the philosophy of hope, since it is it that affirms the ontological openness of the future and the subjectivity of man as an agent of the new as opposed to the reduction of the subject to the object of predictive modeling.

Thus, the outlined contours of the problem combine existential phenomenology, social philosophy, and philosophy of technology in a joint project of understanding trust as a fundamental condition of human coexistence, a condition

that requires protection and conscious reproduction in the age of artificial intelligence, which threatens the disappearance of trust.

Keywords: *trust, existential, phenomenology, algorithmic mediation, intersubjectivity, crisis, digital society, Other, communication, hope, future.*

Постановка проблеми. Проблема довіри належить до тих філософських тем, що не втрачають своєї актуальності, проте радикально змінюють свій зміст залежно від епохи. На початку ХХІ століття, в умовах глобальної цифровізації, гібридних воєн, пандемій та стрімкого розвитку штучного інтелекту, питання довіри постає не лише як соціологічна або політична проблема, а й як фундаментальне філософське запитання про саму можливість автентичного співбуття з Іншим. Криза довіри за доби Модерну була пов'язана з розпадом специфічних очікувань та зникненням спільних нормативних горизонтів, але нині ситуація загострилася до тієї міри, яка ставить під сумнів не окремі інституційні механізми, а саму онтологічну структуру інтерсуб'єктного зв'язку в процесі довіри.

Актуальність дослідження полягає перш за все у тому, що необхідно дослідити феномен кризи довіри у сучасному соціумі ХХІ століття. Сьогодні під впливом штучного інтелекту, цифрових технологій та алгоритмічної медіації соціальних відносин відбувається значна трансформація феномену довіри. І цей процес необхідно проаналізувати як процес трансформації самого феномену довіри. Можливість усебічно проаналізувати названий процес може надати міждисциплінарний підхід до проблеми, який поєднає екзистенційну феноменологію, соціальну філософію та філософію техніки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить той факт, що в українській науці проблематика довіри цікавила перш за все науковців-економістів О. Александрова, Є. Алімпієва, О. Батістову, В. Геєця, Н. Супрун та ін. [1,2,3,4,7]. Довірою до влади як до державотворчого чинника займалися

представники української школи державного управління [5,6]. Не менш цікаві дослідження стосуються впливу довіри на легітимацію політичної влади в сучасній Україні [8,9]. Але проблематика кризи довіри у сучасному цифровому суспільстві під кутом зору філософсько-світоглядного аспекту майже не досліджена.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Отже, можна стверджувати, що сучасна криза довіри полягає у зростаючому розриві між системною впевненістю, яка підтримується інституційними механізмами, та особистісною довірою, що потребує інтерсуб'єктивного взаємозв'язку. Цифрова епоха радикалізує цей розрив. Саме цей вимір є невирішеною проблемою на міждисциплінарному рівні, який ще потрібно осягати на світоглядно-філософському рівні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета цієї статті – здійснити екзистенційно-феноменологічний аналіз трансформації довіри в цифровому суспільстві та обґрунтувати тезу про те, що сучасна криза довіри є не просто кількісним зменшенням довіри до інститутів, а якісною ерозією екзистенційної довіри, тобто зруйнуванням відношення відкритості до Іншого.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення цієї мети ми звернемося до екзистенційної феноменології О. Ф. Больнова та К. Ясперса, діалогічної філософії М. Бубера, системної теорії Н. Лумана, філософії надії Е. Блоха [11]. Феноменологічне обґрунтування довіри як екзистенціалу людського буття надає Отто Фридрих Больнов, який розглядав поняття «довіра» та «нова захищеність». Він належить до тих мислителів, які послідовно спрямовували екзистенційну філософію від негативної фіксації на тривозі, абсурді до позитивного осмислення модусів людського перебування у світі. У праці «Нова захищеність» (*Neue Geborgenheit*, 1955) Больнов обґрунтовує, що екзистенціальна тривога, описана М. Гайдегером та К.

Ясперсом, є лише одним полюсом людського досвіду. Другим, не менш фундаментальним полюсом, є відчуття захищеності (*Geborgenheit*), що уможлиблює будь-яку діяльність, творчість та спілкування [12]. Саме довіра виступає тим екзистенціалом, який конститує захищеність як модус буття-у-світі. Аналізуючи соціально-етичні виміри філософії Больнова, підкреслимо, що його концепція може бути визначена як позитивний екзистенціалізм. Концепція позитивного екзистенціалізму зосереджується перш за усе на конструктивному сприйнятті суспільства та історії в антропологічному вимірі. Базовим поняттям у цій концепції стає «людяність» (*Humanität*), тобто здатність долати почуття небезпеки, страху та вразливості в ризикованому середовищі сучасної цивілізації. Для подолання цих станів, за Отто Фридрихом Больновим, необхідна «нова захищеність», що розкривається через поняття «рідне місто» (*Heimat*), «надія» (*Hoffnung*), «вдячність» (*Dankbarkeit*) та «свято» (*Fest*). Для нашого аналізу вирішальною є теза Больнова про те, що довіра – це перебування у світі, який сприймається як безпечний. Це те, що Джефрі Кортрайт у статті «Чи можна назвати довіру «атмосферою»? Розуміння феномену екзистенційної довіри» визначає як «екзистенційну довіру», «довіру як атмосферу». Він пише: «Екзистенційна довіра – це початкова і атмосферна (узагальнена, навколишня і дифузна) форма довіри, яка є фундаментальним способом існування у взаєминах зі світом в цілому, завдяки якому людина відчувається підтриманою, вразливо відкритою, орієнтованою на цілі та затребуваною в цьому світі, що загалом створює відчуття комфорту та затишку» [15, с.39]. Отже, людина довіряє не тому, що має достатні підстави, а тому, що буття-у-світі первинно структуроване довірою як умовою можливості будь-якого досвіду. Больнов робить принципово важливий крок: він переносить довіру з площини міжособистісних стосунків у площину онтології. Довіра – це не якість відносин між суб'єктами, а спосіб буття самого суб'єкта, його буття-у-світі

[13]. Цей онтологічний статус довіри буде мати вирішальне значення для нашого розуміння того, що саме руйнується в цифрову епоху.

Якщо Отто Фридрих Больнов розкриває довіру як онтологічну атмосферу, то Мартін Бубер розглядає її через структуру діалогу. У класичній праці «Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням» (1923) Бубер розрізняє два фундаментальні модуси людського існування: відношення Я–Ти (*Ich–Du*) та відношення Я–Воно (*Ich–Es*) [14]. Якщо відношення Я–Ти характеризується безпосередньою зустріччю, взаємністю, відкритістю та присутністю, то відношення Я–Воно характеризується об'єктивацією, використанням, дистанцією. Довіра, з точки зору Мартіна Бубера, можлива лише в межах Я–Ти відношення, де Інший існує як суб'єкт, а не використовується як об'єкт. Як зазначає Моріс Фрідман у статті «Екзистенційна довіра та затемнення Бога», аналізуючи зв'язок екзистенційної довіри з Богом у М. Бубера, довіра є тією первинною установкою, яка уможлиблює саму зустріч з Іншим як Ти, а не як Воно [16, с. 91]. Без довіри Інший неминуче перетворюється на об'єкт калькуляції, передбачення, маніпуляції, іншими словами, він стає елементом відношення Я–Воно. Ця структура, на яку звернув увагу Мартін Бубер, виявляється надзвичайно продуктивною для аналізу цифрової комунікації. Коли спілкування опосередковується алгоритмами, що відбирають контент, формують інформаційні бульбашки та оптимізують взаємодію за критерієм залученості (*engagement*). Виникає запитання: «Чи зберігається у цьому середовищі сама можливість Я–Ти відношення? Чи не перетворюється Інший на функцію в алгоритмічній системі, тобто чи не перетворюється таке відношення у Я – Воно, навіть якщо суб'єктивно Інший сприймається як Ти?»

Для відповіді на це запитання варто звернутися до трактовки понять «довіра», «гранична ситуація» та «екзистенційна комунікація», яку надав Карл Ясперс. Його творчість надає можливість доповнити картину Я–Ти комунікації поняттям «екзистенційна комунікація» (*existentielle Kommunikation*) як єдиного

модусу зв'язку між екзистенціями. На відміну від емпіричної комунікації як обміну інформацією та комунікації на рівні свідомості як раціональної аргументації, екзистенційна комунікація передбачає безумовну відкритість, взаємне визнання свободи та готовність повністю відкритися перед Іншим [17].

Як підкреслює К. Мундт, аналізуючи поняття «граничної ситуації» (*Grenzsituation*), яке надав К. Ясперс, саме у граничних ситуаціях, таких як смерть, страждання, боротьба, провина, людина стикається з необхідністю безумовної довіри до Іншого, оскільки раціональні гарантії стають недостатніми [19]. Гранична ситуація руйнує звичні опори та примушує екзистенцію шукати справжній зв'язок з Іншим. Такий зв'язок тримається не на розрахунку, а на вірі у відповідь Іншого. Він дозволяє сформулювати важливе запитання: «Чи створює цифрове суспільство нову граничну ситуацію?» Ситуацію, в якій тотальна прозорість та одночасно тотальна непрозорість алгоритмічних систем, ставлять суб'єкта перед необхідністю довіри без достатніх підстав. На відміну від класичної граничної ситуації, нова гранична ситуація не надає тієї глибини переживання, яка уможлиблює екзистенційну комунікацію.

Тут ми виходимо на осмислення поняття «системна довіра» та розуміння меж цієї довіри. Звернемося до праці Нікласа Лумана «Довіра і влада». Йому належить одне з найбільш впливових розрізень у теорії довіри – це розрізнення між поняттями «довіра» (*Vertrauen, trust*) та «впевненість» (*Zuversicht, confidence*). [18] Довіра, за Н. Луманом, передбачає усвідомлений вибір в умовах ризику, коли суб'єкт розглядає альтернативи і обирає покладатися на Іншого, усвідомлюючи можливість зради. Впевненість, навпаки, є фоновим очікуванням, яке не рефлектується. Це розрізнення є функціональним. Довіра та впевненість слугують механізмами редукції соціальної складності. Вони дозволяють діяти в умовах невизначеності,

обмежуючи кількість варіантів, які суб'єкт має розглянути. Для Никласа Лумана довіра – це не етична чеснота і не екзистенційний модус, це – системний механізм, що забезпечує координацію дій у диференційованих суспільствах. Цю проблему систематизує Адам Б. Селігман у праці «Проблема довіри» (1997) показуючи, що за доби Модерну суспільство створює безпрецедентний запит на довіру і одночасно руйнує її підвалини [21]. В традиційних суспільствах довіра була вбудована у стабільні рольові структури. Людина довіряла священнику, судді, сусідові саме тому, що їхні ролі були чітко визначені спільною нормативною системою. З диференціацією суспільства ці ролі стають «фрагментарними» та «контингентними». Одна й та сама людина виконує багато ролей, що не зводяться до єдиного нормативного ядра. Як зазначає Адам Б. Селігман у статті «Довіра та значення громадянського суспільства» [20], довіра стає необхідною саме там, де зникають рольові гарантії [22]. Вона стає необхідною в зоні невизначеності між ролями, де ми стикаємося з Іншим як вільною та непередбачуваною особистістю. Проте саме ця непередбачуваність і є джерелом як довіри, так і її кризи. Довіра у цифровому суспільстві виникає з визнання вразливості. Її мотивація стає зовсім іншою. Довіра стає можливою тому, що людина визнає свою залежність від Іншого, чий дії вона не може контролювати.

Цифрове суспільство вводить між суб'єктами третього учасника, яким стає алгоритм, який не є ні суб'єктом, ні об'єктом у традиційному феноменологічному сенсі. Алгоритми рекомендаційних систем, модерації контенту, генеративного штучного інтелекту не просто передають повідомлення від одного суб'єкта до іншого, вони трансформують саму структуру комунікативного акту. Коли соціальна мережа визначає, які повідомлення побачить користувач, вона не просто виконує технічну функцію. Вона конституює поле видимості Іншого, вона вирішує, яке «обличчя» Іншого

буде явлено суб'єкту. Тим самим алгоритм перебирає на себе функцію, яка феноменологічно належить Я -Ти відношенню, функцію відкриття Іншого.

Отже, у термінології М. Бубера алгоритмічна медіація систематично перетворює Я–Ти відношення на Я–Воно відношення. У цифровому ж просторі Інший з'являється не як вільна особистість, що звертається до мене, а як профіль, як набір даних, як оптимізована стрічка контенту, тобто Інший з'являється як об'єкт, як сконструйований для мене об'єкт. Навіть коли ми суб'єктивно переживаємо цифрове спілкування як «справжнє», його структура вже визначена алгоритмічною логікою взаємодії.

Таким чином, проблема довіри без суб'єкта, розрізнення довіри та впевненості набуває нової гостроти у контексті штучного інтелекту. Коли людина взаємодіє з чат-ботом, голосовим асистентом або генеративною моделлю, виникає парадоксальна ситуація: людина демонструє поведінкові ознаки довіри, тобто вона покладається, слідує рекомендаціям, розкриває особисту інформацію, але об'єкт цього ставлення не є суб'єктом у жодному феноменологічному сенсі. Як зазначають Мона Сіміон та Кристоф Кельп у статті «Надійний штучний інтелект», питання про те, чи можна довіряти штучному інтелекту, потребує перегляду самого поняття довіри: якщо довіра сутнісно передбачає визнання суб'єктності того, кому довіряють, то стосовно алгоритмічних систем коректніше говорити про надійність (*reliability*) або впевненість (*confidence*), а не про довіру (*trust*) у власному сенсі [23]. Проте користувачі суб'єктивно переживають ставлення до штучного інтелекту саме як довіру. Це створює епістемічну ілюзію, яка має глибокі екзистенційні наслідки [24, с.129]. А сама ілюзія піддає ерозії здатність до справжньої довіри. Коли суб'єкт звикає «довіряти» системам, які не можуть відповісти довірою, зрадити довіру або визнати свою вразливість, сама структура довіри як інтерсуб'єктивного акту поступово атрофується. Людина привчається до

взаємодії, в якій відсутній ризик автентичного розкриття. Так людина втрачає навичку довіри як екзистенційного акту.

Висновки. Проведений аналіз дозволяє сформулювати кілька основних положень. Отже, довіра, як відмічали мислителі ХХ століття, є екзистенціалом людського буття, а не лише соціальним механізмом або психологічною установкою. З точки зору філософської антропології, вона конституює базову захищеність буття-у-світі, уможлиблює діалогічну зустріч з Іншим та є умовою екзистенційної комунікації. Але необхідно підкреслити, що цифрове суспільство породжує якісно нову форму кризи довіри – це ерозія екзистенційної довіри, що відрізняється від інституційної кризи доби Модерну. Алгоритмічна медіація систематично підміняє «Я–Ти» відношення на відношення «Я–Воно», що створює «довіру без суб'єкта» та вносить онтологічну непрозорість у структуру соціальних відносин сучасного цифрового соціуму. Зазначимо, що подолання ерозії екзистенційної довіри потребує не лише інституційних реформ, які базуються на прозорості алгоритмів, регулюванні штучного інтелекту, а й філософського відновлення умов для особистої інтерсуб'єктивності, комунікативної раціональності, онтології надії та практик діалогу «Я-Ти». Ключовим ресурсом протидії алгоритмічному детермінізму, на наш погляд, є філософія надії, оскільки саме вона утверджує онтологічну відкритість майбутнього та суб'єктність людини як агента на противагу редукції суб'єкта до об'єкта прогностичного моделювання. Ці висновки не претендують на повну вичерпність, але окреслюють контури проблеми, що поєднує екзистенційну феноменологію, соціальну філософію та філософію техніки у спільному проєкті осмислення довіри як фундаментальної умови людського співіснування, такої умови, яка потребує захисту та свідомого відтворення в добу штучного інтелекту, що загрожує зникненням довіри.

Список використаних джерел:

1. Александров О.В. Довіра як економічний актив бізнесу Private Banking [Електронний ресурс] / О.В. Александров // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 3. – С. 135–140. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VUbsNbU_2013_3_29
2. Алімпієв Є. Інституційна довіра як чинник ефективності фінансовомонетарної трансмісії в післякризовій економіці [Електронний ресурс] / Є. Алімпієв // Галицький економічний вісник. – 2012. – № 4. – С. 96–103. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gev_2012_4_16
3. Батістова О.І. Довіра як основоположний чинник господарського розвитку та її вплив на реалізацію фінансово-інтелектуальної влади [Електронний ресурс] / О.І. Батістова // Соціальна економіка. – 2013. – №2–3. – С.8493. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/se_2013_2-3_11
4. Геєць В.М. Взаємодія довіри та розвитку [Електронний ресурс] / В.М. Геєць // Економічна теорія. – 2005. – №2. – С.3–16. – Режим доступу: http://etet.org.ua/?page_id=189&mode=view&lang=uk&year=2010&issueno=3
5. Лопушинський І.П. Довіра до влади як державотворчий чинник в Україні [Електронний ресурс] / І.П. Лопушинський // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2013. – № 2. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2013_2_23
6. Погорілий С.С. Довіра до державної влади як категорія політичного управління [Електронний ресурс] / С.С. Погорілий // Державне будівництво. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2010_1_40
7. Супрун Н.А. Довіра як необхідна умова ефективного розвитку корпоративного бізнесу [Електронний ресурс] / Н.А. Супрун// Вісник Інституту економіки та прогнозування. – 2011. – С. 54–57. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vier_2011_1

8. Береза В.О. Довіра до влади як показник політичної соціалізації особистості [Електронний ресурс] / В.О. Береза// Гілея. – 2015. – Вип. 98. – С. 265–268. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_98_72
9. Міщенко А.Б. Вплив довіри на легітимацію влади в сучасній Україні [Електронний ресурс] / А.Б. Міщенко// Гілея. – 2010. – Вип. 30. – С.440–447. – Режим доступу: <http://gileya.org/index.php?ng=library&cont=long&id=46>
10. Baier, A. (1986). Trust and Antitrust. *Ethics*, 96(2), 231–260. <https://doi.org/10.1086/292745>
11. Bloch, E. (1959). *Das Prinzip Hoffnung*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
12. Bollnow, O. F. (1955). *Neue Geborgenheit: Das Problem einer Überwindung des Existentialismus*. Stuttgart: Kohlhammer.
13. Bollnow, O. F. (1961). Lived-Space. *Philosophy Today*, 5(1), 31–39. <https://doi.org/10.5840/philtoday1961513>
14. Бубер, М. (2012). Я і Ти. Шлях людини за хасидським вченням. Київ: Дух і літера, 2012. Перекладач Віталій Терлецький. 272 с.
15. Courtright, J. M. (2013). Is Trust Like an 'Atmosphere'? Understanding the Phenomenon of Existential Trust. *Philosophy in the Contemporary World*, 20(1), 39–51. <https://doi.org/10.5840/pcw20132014>
16. Friedman, M. (1985). Existential Trust and the Eclipse of God. *Philosophy Today*, 29(2), 87–98. <https://doi.org/10.5840/philtoday1985292/48>
17. Ясперс, К. Психологія світоглядів / переклад з німецької Олександра Кислюка, Романа Осадчука. Київ: Юніверс, 2009. 460 с. ISBN: 978-966-8118-67-8.
18. Luhmann, N. (1979). *Trust and Power*. Chichester: John Wiley & Sons. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-10880467-29bef71368.pdf>

19. Mundt, C. (2013). Jaspers Concept of "Limit Situation": Extensions and Therapeutic Applications. In *Karl Jaspers' Philosophy and Psychopathology* (pp. 169–178). New York: Springer. doi:10.1007/978-1-4614-8878-1_11
20. Seligman, A. B. (1992). Trust and the meaning of civil society. *International Journal of Politics, Culture and Society*, 6(1), 5–21. <https://doi.org/10.1007/BF01417661>
21. Seligman, A. B. (1997). *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9781400822379>
22. Seligman, A. B. (2000). Trust and Civil Society. In *Trust and Civil Society* (pp. 12–30). London: Palgrave Macmillan. doi:10.1057/9780333981795_2
23. Simion, M. & Kelp, C. (2023). Trustworthy artificial intelligence. *Asian Journal of Philosophy*, 2(1), 1–17. doi:10.1007/s44204-023-00063-5
24. Лихацький , А. ., & Чорна , Л. (2026). ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК КОГНІТИВНЕ РОЗШИРЕННЯ: ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ЛЮДСЬКОГО ЗНАННЯ. "Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого". Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія, 1(68). <https://doi.org/10.21564/2663-5704.68.349837>